

Микола ЛИТВИН (Львів)

ШЕВЧЕНКІВ СТЯГ СТРЕЛЕЦЬКОЇ ЗВИТЯГИ

Ідея та назва цієї публікації визріла в ході національно-патріотичного піднесення Євромайдану 2013–2014 рр. Саме тоді на стінах Інституту історії України НАН України в Києві та львівських вулицях з'явилися суворі портрети Шевченка-борця; його кличі до відсічі агресору-москалеві височили на головній київській сцені, барикадах, палатках, галицьких і прикарпатських містах, на свічках на честь загиблих бійців Небесної Сотні; в київському Арсеналі розгорнуто велику виставку політичних плакатів про Шевченка – воїна, дипломата, захисника рідної мови і літератури. При цьому пам'яталося, що відзначення Шевченкових уродин проходило не лише на фронтах Першої світової війни, але й Другої, зокрема в лавах УПА.

Українські Визвольні змагання першої чверті ХХ ст. каталізувала Перша світова війна, у кривавий вир якої були втягнуті більшість країн та народів світу. Для генералів-фронтовиків це був час випробовування нових видів зброї – авіабомбометань, перших танкових атак, хемічної зброї. Для політиків війна стала новим дискусійним майданчиком, у ході якого обговорювалися плани реформування старих імперій, перекроювання кордонів. Велика війна розколола український національний табір: частина проводу наддніпрянців підтримала переможний наступ російської армії, та прагнучи виторгувати в царату автономію для Наддніпрянщини; галицькі політики підтримали у війні Габсбургів, які, за їх сподіванням, мали надати Галичині національно-державну автономію.

У середовищі галицької інтелігенції поширювалися поетичні та малярські твори Т. Шевченка, спорадично здійснювалися поїздки на батьківщину Кобзаря. Зокрема влітку 1911 р. діячі львівської “Повітової Січі” Р. Дашкевич, І. Чмола, Н. Терлецький відвідали могилу Т. Шевченка в Каневі і привезли до Львова знімку місця, де колись стояла хата його батьків. Невдовзі ту світлину було видано як листівку: на тлі сільського краєвиду і кількох членів родини Шевченка виднівся камінь з вирізьбленим написом: “Тут була хата Тараса Григоровича Шевченка”. У передвоєнні роки галицькі січові організації проводили у Львові під російським консульством та москвофільськими організаціями “Народний Дім”, “Товариство ім. Качковського”, “Ставропігія”, “Руська Бурса” протестаційні демонстрації у зв'язку з гнобленням української культури, заборону Шевченківських вшанувань на Наддніпрянщині¹.

Галицькі українці уважно слідкували за демонстраціями “під кулями і нагайками царських посіпак” 1914 р. в Києві, Харкові та інших містах, в яких висловлювався протест “проти заборони святкування ювілею Шевченка, пророка свого

¹ Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси. – Львів, 2009. – С. 320–321.

і провозвісника свого відродження”². У зв’язку з цим організатор січового руху, адвокат К. Трильовський 27 червня 1914 р. зауважив: “А хоч дев’ять десятих нашої землі стогне в безмірній неволі, а кат лютий не дозволяє закордонним нашим братам навіть прощі на нашу найбільшу Святість, на Кобзареву могилу, – то пусті його старання і пусті його погрози! Ми бачимо відсіля цю могилу! Вона вдень і вніч перед очима душ наших! І перший наш заповіт: визволити цю святую могилу з-під катівського караула! Може недалеко вже хвиля – коли ми зможемо шоломами нашими зачерпнути води з Дніпра-Словутиді, води помішаної з кров’ю наших ворогів!”³.

Творчість Т. Шевченка активно популяризувала не лише “Просвіта”, але й перші парамілітарні організації. Один із діячів довоєнного січового руху Т. Мелень зауважив: “Геніяльний представник відродження нашої літератури Шевченко полум’яним словом своєї безсмертної поезії проголосив клич вольної, незалежної України. В останніх часах гасло державної незалежності України стало програмовим постулатом нашої політичної діяльності. Але Шевченко не тільки підняв клич, він силою геніяльної інтуїції і творчого далекого погляду відчув також і побачив, якою дорогою треба йти до здійснення цього клича. А ця дорога – це знищення найгрізнішого ворога України, знищення царату, котрого не переможе сама тільки сила думки і слова, сила культури. І тому Шевченко кличе в “Заповіті” “Вставайте, кайдане порвіте і вражою злою кров’ю волю окропіте!”, – тому він хоче, щоб прийшов час, коли “зійдуть і виростуть ножі обоюдні”, як зброя до боротьби проти царату”⁴.

На честь 100-річчя від дня народження Кобзаря 28 червня 1914 р. у Львові проведено Шевченківський здвиг – огляд формувань парамілітарних товариств “Січ”, “Сокил”, “Пласт”. У цей день походи січовиків і соколят, завітчані львів’янами-українцями, пройшли вулицями міста від Великого Театру і Народного Дому до Українського Городу, що містився в околицях Стрийського парку. У величому святі (понад 12 тис. осіб) взяли участь депутати Галицького Союму, послы Державної Ради у Відні, українські кооператори і гімназисти, представники з Наддніпрянщини (М. Міхновський, родина лікаря І. Луценка з Одеси та ін.)⁵. З нагоди святкування цього ювілею кооператив “Достава” виготовив та поширив понад 1 000 відзнак із зображенням поета в молодому та зрілому віці. Як відзначала преса, “бронзова відзнака за 50 сот. і емальована за 1,20 к. мають практичну вартість, бо можна їх уживати до краватки на ювілейних концертах ...”⁶. Тоді ж Ювілейний комітет свята випустив кілька металевих відзнак з портретом Шевченка (із застібками)⁷. Українське Педагогічне Товариство видало у Львові великий настінний календар, на якому художник, композитор та скрипаль Іван Косинін зобразив два портрети

² За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – С. 110.

³ Там само. – С. 98.

⁴ Там само. – С. 35.

⁵ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія галицького стрілецьтва. – Львів: Каменяр, 1990. – С. 13–14; Угрин-Безгриний М. Великий здвиг // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1934 р. – Львів, 1933. – С. 38; Лазарович М. В. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль: Джура, 2005. – С. 70–71.

⁶ Круковський О., Пахолко С. Українська фалеристика / Із фондів Львівського історичного музею. – Львів: Апіорі, 2011. – С. 54–55.

⁷ Там само. – С. 54.

Шевченка, його родинну хату та могилу на Чернечій Горі. Поширювалися поштівки (видані Ставропігійським інститутом у Львові), металеві плакети та інші глиняні барельєфи з портретом Шевченка авторства М. Гаврилка (видані в 1911–1912 рр.), металеві відзнаки на честь проведення Шевченківського здвигу. Шанобливо в галицьких родинах зберігалася медаль із позолотою, яка була випущена з нагоди 50-ліття від дня смерти Тараса Шевченка⁸.

Міжпартійна *Головна Українська Рада 2 серпня 1914 р.* створила у Львові *Бойову Управу УСС*, яка звернулася до австрійського уряду з проханням дозволити сформувати легіон Українських Січових Стрільців. Попри отриману згоду, від перших днів створення частини їй чинилися перешкоди. На прохання відкликати з війська сто українських старшин, цісарське командування виділило лише 16, серед них *Г. Коссака, С. Горука, В. Дідушка, Д. Вітовського* та ін. Всього до Українських Січових Стрільців зголосилось 28 тис. галичан, але уряд і польські політичні кола, побоюючись створення українського війська, обмежили чисельність легіону 2,5 тис.⁹ Добровольцями насамперед записувалися ті, котрі офіційно були визнані непридатними до військової служби, а також особи, які ще не мали служити (гімназисти, студенти університетів Львова, Грацу, Відня, деякі жінки), або вже були непризвального віку з підданих Австро-Угорщини¹⁰. Основна маса галичан-українців – понад 100 тис. – була мобілізована до частин, які скеровано подалі від України, на італійський та сербський фронти¹¹.

У роки Першої світової війни ідеї Т. Шевченка популяризував у своєму “Віснику” позапартійний Союз Визволення України, який 1914 р. у Львові створили галицькі та наддніпрянські політики. За його ініціативи 1915 р. у Відні було перевидано “Кобзар”.

У легіоні Українських Січових Стрільців щороку відзначали Шевченківські свята. Дуже величаво воно проходило в Коші УСС 29 квітня 1915 р. у с. Варпалянці під Мукачевом. У виступі на святі старшина Т. Мелень підкреслив: “Російський царат переслідував Шевченка за його життя, а по смерті поета-борця змагався не допустити до поширення його думок і бажань серед українського народу, боячись, щоб палке слово не запалило в народніх масах полум’я бунту. Шевченкові ідеали поширилися і вкорінилися широко в масах українського народу, а найкращим доказом цього є факт, що нині, коли ведеться війна проти царської імперії, сповняється одно з найгарячіших бажань Шевченка, сповняється його зазив, щоб український нарід вражою, злою кров’ю окропив свою волю”. Завершився виступ Шевченковим закликком:

Борітеся – поборете, –

⁸ *Круковський О., Пахолко С.* Українська фалеристика. – С. 53.

⁹ Див.: *Литвин М., Науменко К.* Історія галицького стрілецтва. – С. 12–15; Детальніше див.: *Якимович Б.* До початків відродження українського війська: Стрийська сторінка в історії Українських Січових Стрільців // ПРОСФΩΝΗΜΑ: історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю Ярослава Ісаєвича. – Львів, 1998. – С. 693–702 (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 5).

¹⁰ *Дорнік В.* Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни // Перша світова війна та проблеми державотворення у Центральній та Східній Європі (до 90-річчя закінчення Першої світової війни). – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 11.

¹¹ За найбільш вірогідними даними в австро-угорській та німецькій арміях воювало понад 300 тис. галичан.

*Вам Бог помагає,
За Вас сила, за Вас воля
І правда святая!*¹².

Суспільно значущою і художньо досконалою була Шевченкіяна М. Гаврилка, десятника легіону УСС, члена його Пресової Кватири. Амбітний молодий скульптор, народжений на Полтавщині, ще 1907 р. нелегально перетнув російсько-австрійський кордон й оселився у Львові, в Українському Академічному Домі для студіюючої молоді, що був споруджений на кошти наддніпрянця Є. Чикаленка. Того ж року розпочав навчання у Краківській Академії Мистецтв, де його вступною роботою стало погруддя Тараса Шевченка. За сприяння львівської будівельно-архітектурної фірми Івана Левинського наддніпрянець у наступні роки створив низку гіпсових, теракотових і металевих медальйонів, листівок із зображенням Шевченка¹³. 1910 р. юнак взяв участь у конкурсі на спорудження пам'ятника Кобзареві в Києві. Проект пам'ятника відлив у формі “пробудженої України” (з лицарями, постатями із Шевченкової “Катерини”) за стипендійні кошти львівської “Просвіти”, письменниці Н. Кобринської, бохівського адвоката Г. Лучаківського, митрополита Андрея Шептицького. Однак тогочасна влада тему пам'ятника і ділянку забракувала й жоден із шести десятків проектів так і не був реалізований. М. Гаврилко через рік брав участь в аналогічному конкурсі, але знову безрезультатно. Про невдачу цього конкурсу галицьку громадськість повідомив мистецтвознавець М. Голубець у львівському часописі “Ілюстрована Україна”, який редагував молодий історик І. Крип'якевич. Не вдалося результативно провести конкурс у столиці й в передвоєнні роки. Щоправда, у рік столітнього ювілею мистцю вдалося виготовити і встановити бюсти Шевченка у Кіцмані (вестибулі гімназії), Коломиї (центрі міста) та Косові (біля мосту через Рибницю). Відкриття в Косові 19 липня 1914 р. відбулося за участю сільських “Січей” з Яворова, Соколівки, Жаб'я, Печеніжина, Бабина, Ясенова, Красноїлля та інших сіл Косівщини та Коломийщини. Однак уже того ж року російські солдати знищили згадані бюсти в Кіцмані та Коломиї. Польське військо, яке захопило Косів у 1919 р., теж зруйнувало пам'ятник Шевченкові¹⁴.

У період Першої світової війни М. Гаврилко пройшов фронтними дорогами легіону УСС, зокрема 1915 р. у Карпатах, під Болеховом і Галичем, воював на берегах Золотої та Гнилої Лип (с. Семиківці, Настасів, Людвиківка на Тернопільщині). Разом із Л. Гецом, О. Куриласом, І. Іванцем створив “Артистичну горстку” при Пресовій Кватирі легіону УСС. Як представник Луцького комісаріату УСС 1916 р. брав участь у відновленні українських шкіл на Волині, поширенні серед дорослого населення та дітей “Кобзарів”, художньої та релігійної літератури. Наприкінці 1916 і у 1918 рр. він зліпив нові погруддя Шевченка. У розпал Української революції фронтний старшина повернувся на Наддніпрянщину – до Києва і рідної Полтави, де продовжив просвітницько-мистецьку працю. Восени 1921 р.

¹² Дорнік В. Політика Австро-Угорщини щодо України в роки Першої світової війни. – С. 64–65.

¹³ Коваль Р. Шевченкіяна Михайла Гаврилка. – Київ, 2014. – С. 12–13; Нога О. Михайло Гаврило – автор проектів пам'ятника Кобзареві // Просвіта. – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 4.

¹⁴ Коваль Р. Шевченкіяна Михайла Гаврилка. – С. 36, 39, 49–50, 53.

був спалений живцем більшовицькою владою в паливні залізничного локомотива на станції Полтава¹⁵.

Історико-культурна проблематика була провідною у мистецькій творчості уродженого на Львівщині стрільця Осипа Куриласа (1870–1951), випускника Львівської художньо-промислової школи (1890) і Краківської Академії Мистецтв (1901). Ще в довоєнний період знайомими стали його полотна “Тарас Шевченко” (1900), “Шевченко на засланні”, “Похорон Т.Шевченка” (1909) та ін. 1915 р. художник вступив до легіону УСС, працював у його Пресовій Кватирі. В останній рік світової війни, коли на Наддніпрянщині вирувала революція, він створив символічний портрет Т. Шевченка на тлі стрілецького війська “Дивлюсь, аж світає...”. Усміхнений Кобзар із цього твору неодноразово репродукувався в галицькій періодиці та на поштівках, вселяючи надію в українців на перемогу над російським окупаційним військом. Однак у радянський час (1940) О. Курилас змушений був замалювати зображення стрільців і старшин легіону УСС експресивними хвилями, заховавши українських вояків у вирі битви чи курави. 1952 р. більше сотні стрілецьких полотен автора знищено у фондах тогочасного Музею українського мистецтва у Львові¹⁶.

Після переходу Збруча в 1918 р. стрілецьтво здійснило похід на Наддніпрянщину, в ході якого зустрілося з українською громадськістю, діячами “Просвіти” Одеси, Херсона, Єлисаветщини, побувало на Січі, вклонилося могилі Кобзаря в Каневі¹⁷.

Відзначали Шевченківські дні також органи влади Західно-Української Народної Республіки, культурно-освітні товариства Галичини, підрозділи Української Галицької Армії. У березні 1919 р. урядова газета “Република” (Станиславів) опублікувала привітання представників Трудового Конгресу з нагоди чергових уродин Шевченка: “З нагоди роковин уродин Апостола українського національного визволення Тараса Шевченка, культурно-просвітні та інші комісії Трудового Конгресу засилають братнє повітання українському людови Галичини, Буковини та Угорщини. Вперше після об’єднання з Західно-Українською Народною Республікою спільно святкує Україна свято Великого Кобзаря, що певно вже об’єднав всі українські серця нерозривним зв’язком національності та щирої любови до рідного краю. Святий хрест на високій могилі нашого Пророка, його невмируче слово до віка будуть символом нашого братнього єднання у спільній боротьбі за щасливу будучність Великої Соборної Української Народної Республіки. Голова комісії Вировий”. У відповідь галицький прем’єр С. Голубович телеграфував: “...Почуваємо себе одною великою сім’єю, яка зуміє в історичній хвилі віддати всі сили, щоби здобути повну незалежність нашій Великій Вітчизні, Соборній Україні”¹⁸.

При сотнях і куренях Збройних сил ЗУНР – Української Галицької Армії, діяли бібліотеки, в частинах – школи для неграмотних, стрілецькі клуби, де популяризувалася творчість великого Кобзаря. У березні 1920 р. у частинах на той час Червоної Української Галицької Армії шанобливо пройшли Шевченківські дні. У зв’язку з цією подією Польовий штаб видав спеціальний наказ: “Дня 9-го

¹⁵ Там само. – С. 53, 56, 59.

¹⁶ Крижанівський Л. Осип Курилас / Л. Крижанівський. – Львів, 2008. – С. 22; УСС у боях та міжчасі. Мистецька спадщина / [упор. І.Завалій та ін.]. – Львів, 2007. – С. 18.

¹⁷ За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви. 1914–1964. – С. 195–197, 198–209

¹⁸ Република. – 1919. – 18 март.

марта 1920 р. святкуємо роковини нашого великого поета, борця за народні права, пророка революції – Тараса Шевченка. Нехай же свято його роковин додасть нам більше енергії, більше сил – взятися до праці й ужити всіх заходів, щоби видерти нашу країну у польських магнатів та здобути Славу і Волю Вітчизні. Наказую проте усім галицьким частинам в місцях постою уладити в цей день святочні походи з публічними промовами до стрільців, в яких належить вияснити велике значення нашого батька Тараса Шевченка для революції взагалі, а для України спеціально. Комісарам і командантам належить на мітингах (вічах) з'ясувати характер слів Шевченка як вираз протесту закріпощеного мужика, жидівського наймита і панського холопа, і що його цілим бажанням було визволення від гніту панів. Наказую ужити всіх заходів, щоби день 9-го марта пройшов як найбільш святочно. Частини, які мають свої хори і музику, мають устроїти для стрільців концерт з творів Шевченка. В. Порайко¹⁹.

За галицькою традицією на Шевченківському обході тільки в Балті було зібрано для хворих 33 тис. карбованців. Чимало коштів з невеликої стрілецької платні передано на будівництво пам'ятника Кобзареві в Одесі. Тимчасовий пам'ятник на Соборній площі у цьому місті відкрито в неділю 14 березня 1920 р. У багатотисячному поході під червоними і синьо-жовтими прапорами (з червоними стрічками), лозунг “Хай живе незалежна Радянська Самостійна Українська Республіка”, співи “Заповіту”, “Ще не вмерла Україна”, “Інтернаціоналу” взяло участь кількасот галицьких стрільців²⁰. Щоправда, учасник дійства молодий поет В. Сосюра подав дещо іншу інформацію: Коли було Шевченківське свято, ми й галичани вийшли на майдан з морем жовто-блакитних знамен. Жодного червоного прапора не було²¹.

Дня 11 березня за участі багатьох галичан, командувача ЧУГА В. Порайка і В. Затонського відбулося закладення пам'ятника Т. Шевченку в Києві. Галичани відвідали святковий Шевченківський вечір у міському театрі, який поставив Лесь Курбас²². У величавих святкуваннях взяли участь тисячі мешканців Балти, Бершаді, Чечельника, Бірзули та інших містечок і сіл Поділля²³.

Дні народження і смерті Кобзаря відзначалися також у таборах інтернування УГА в Чехословаччині (Йозефів, Ліберці, Німецьке Яблонне). Шевченківські свята за участі чужоземних дипломатів організував у Відні та Берліні екзильний уряд ЗУНР.

У міжвоєнний період за сприяння “Просвіти”, “Союзу Українок” та парамілітарних товариств галичани завжди святочно відзначали річниці уродин та смерті Тараса Шевченка, в ході яких на його честь поширювали портрети та поштівки. Декілька великих чорно-білих портретів у 30-ті рр. друкувала Жовківська друкарня Отців Василян.

¹⁹ Денник НКГА. – Нью-Йорк, 1974. – С. 228–229.

²⁰ Бистренко О. Шевченківське свято в Одесі 1920 р. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – Ч. 9. – С. 2; Дем'янчук М. Жовтоблакитні прапори в Одесі // Свобода. – 1952. – 16 травня; Прибитківський П. УГА в Одесі і роковини Шевченка // Свобода. – 1950. – 21 квітня; Боротьба. – 1920. – 14 березня; Борьба. – 1920. – 9 марта.

²¹ Музичко О. Образ Т. Шевченка в історичній пам'яті населення Одеси наприкінці XIX – на початку XX ст. // Краєзнавство. – 2014. – № 1. – С. 20–33.

²² Галицький комуніст. – 1920. – 17, 21 берез., 3 квіт.

²³ Литвин М. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 295.

Шевченкове слово неодноразово звучало й у лавах Української Повстанської Армії. Серед повстанців поширювалися брошури про великого Українця – О. Орленка (автор не ідентифікований) “Шевченко проти Москви” (в 1949 р. перевидана за кордоном у серії “Передрук підпільних видань” № 09/49), І. Ленка “Шевченко – апостол незалежності України» та ін. Ідеї Шевченка-Будителя популяризували у своїх працях ідеологи українського національно-визвольного руху 40-х рр. ХХ ст. Петро Федун–“Полтава”, Осип Дяків–“Горновий”, Ярослав Старух–“Ярлан”. Зокрема Петро Федун–“Полтава” рекомендував читати і поширювати у повстанському середовищі лекції (відчити) “Шевченко – співець державної самостійности України”, “Шевченко і Росія”²⁴.

Як бачимо, в період Визвольних змагань першої половини ХХ ст. творчість Шевченка західні українці сприймали як вияв українських національних ідей, соборности українських земель, а його постать – як ідеал українського інтелектуала і борця модерної доби. Вшанування постаті Кобзаря стало важливим чинником формування української національної ідентичности населення західного регіону України.

---

²⁴ Федун Петро-«Полтава». Концепція Самостійної України. Том 2. Документи і матеріали / [упоряд. і відп. ред. М. В. Романюк]; НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Центр незалежних історичних студій. – Львів, 2013. – С. 408, 657–658.